

**„Dawne mapy jako źródła
w badaniach geograficznych
i historycznych”.**

**XXVII Ogólnopolska Konferencja
Historyków Kartografii
Lublin, 19–21 września 2013 r.**

Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami w dniach 19–21 września 2013 r. odbyła się w Lublinie XXVII Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii. Była to druga konferencja z tego cyklu zorganizowana w ośrodku lubelskim. Poprzednia – jubileuszowa X Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii, poświęcona podsumowaniu i ocenie stanu badań nad dziejami kartografii ziem polskich – odbyła się w październiku 1985 r. Jej inicjatorem i głównym organizatorem był Zespół Historii Kartografii działający od 1975 r. przy ówczesnym Instytucie Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, a lubelskim współorganizatorem przede wszystkim Zakład Nauk Pomocniczych Historii i Bibliotekoznawstwa Instytutu Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej¹. Po dwudziestu ośmiu latach współorganizatorami kolejnego lubelskiego spotkania badaczy, użytkowników i miłośników dawnych map były – obok, tradycyjnie już, Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN – Zakład Kartografii i Geomatyki na Wydziale Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS oraz Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II przy współpracy z Biblioteką Uniwersytecką KUL, Oddziałem Lubelskim Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz z Muzeum Zamojskim i Archiwum Państwowym w Zamościu.

Jako wiodący temat, wychodzący niejako naprzeciw zainteresowaniom obu reprezentowanych tu środowisk, lubelscy organizatorzy zaproponowali „Dawne mapy jako źródła w badaniach geograficznych i historycznych”². W dwupółdniowych obradach, które z wyjątkiem dwóch sesji odbywały się w gmachu Wydziału Nauk

o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS, wzięły udział 42 osoby z dwunastu ośrodków (od Szczecina i Olsztyna po Kraków i Zamość), przede wszystkim pracownicy wyższych uczelni, instytutów PAN oraz bibliotek naukowych, archiwów i muzeów.

W czasie dziesięciu sesji połączonych przez organizatorów w cztery grupy tematyczne wygłoszono 35 referatów, a ponadto zaprezentowano 5 posterów. Zarówno wystąpienia referatowe, jak i postery dotyczyły bardzo różnych problemów, okresów historycznych i obszarów, na co pozwalał pojemny temat przewodni konferencji.

Obrady otworzył przewodniczący Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN dr Radosław Skrycki z Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, a po okolicznościowych powitalnych wystąpieniach przedstawiciele gospodarzy odbyła się krótka sesja inauguracyjna, którą wypełniły dwa referaty. Prof. Ryszard Szczygieł (UMCS) mówił o wykorzystywaniu źródeł kartograficznych w badaniach dziejów osadnictwa, a prof. Joanna Plit (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN) skupiła się na wykazaniu różnic w podejściu geografów i historyków do badania i użytkowania dawnych map oraz zademonstrowała praktyczne zastosowanie archiwalnych dokumentów kartograficznych w badaniu zmian sieci rzecznej na przykładzie trzech fragmentów doliny Wisły: poniżej Krakowa, między ujściem Sanu i ujściem Pilicy oraz delty rzeki.

Następnym dwóm sesjom referatowym organizatorzy nadali wspólny tytuł „Dawne mapy jako źródła w badaniach geograficznych (geo-

¹ Materiały tej konferencji zatytułowane *Dorobek polskiej historii kartografii* ukazały się dopiero w 1993 r. jako tom 6 wydawnictwa seryjnego „Z Dziejów Kartografii”.

² Tu warto przypomnieć, że zblizoną tematyką zajmowano się już na XIX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii „Mapa w pracy historyka” we Wrocławiu we wrześniu 1999 r. (poświęcone jej referaty opublikowano w tomie 11 „Z Dziejów Kartografii”), a częściowo także na XXV Konferencji w Poznaniu we wrześniu 2011 r. Pokłosiem tej ostatniej jest trzeci tom „Biblioteki Polskiego Przeglądu Kartograficznego” pt. *Dawne mapy jako źródła historyczne* (Warszawa 2012, Oddział Kartograficzny PTG). Z kolei kartografowie zrzeszeni w Polskim Towarzystwie Geograficznym wykorzystaniu dawnych map w pracach naukowo-badawczych poświęcili specjalną XVIII Ogólnopolską Konferencję Kartograficzną w Gdańsku we wrześniu 1989 r.

grafia społeczno-ekonomiczna)". Na sesję II złożyły się kolejno referaty Pawła E. Wespierńskiego (Muzeum Historyczne m.st. Warszawy) o wykorzystaniu 62 dawnych planów Warszawy do badań zmian wybranych elementów środowiska geograficznego tego miasta; Dariusza Brykały (IGiPZ PAN, Toruń) i Łukasza Sarnowskiego (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) o obrazie zagospodarowania hydrotechnicznego rzek, przede wszystkim młynów wodnych, na znanych mapach „szczegulnych” województw Karola Perthéasa z ostatniej ćwierci XVIII w.; Grzegorza Łukaszewicza (Uniwersytet Łódzki) o małej wiarygodności XIX-wiecznej mapy Niemiec Gottloba Daniela Reymanna w skali 1:200 000 jako źródła informacji o rozmieszczeniu wiatraków w Polsce; Tomasza Olenderka (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa) o rodzajach dawnych map leśnych i potrzebie ich dalszego badania oraz uzupełnienie tego ostatniego przez Krzysztofa Okłę (Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych) o rękopiśmiennych leśnych mapach urzędniowych Puszczy Kozienickiej z pierwszej połowy XIX w.

Po południu uczestnicy konferencji przenieśli się do nowoczesnego gmachu Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, gdzie najpierw obejrżeli interesującą, specjalnie dla nich przygotowaną wystawę najwartościowszych zabytków kartograficznych przechowywanych w Oddziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, na którą złożyło się 11 atlasów i starodruków oraz 21 map. Następnie w ramach sesji III i IV wysłuchali sześć referatów: Ewy Krzyżanowskiej-Walaszczyk (Biuro Urbanistyczno-Architektoniczne w Poznaniu) o sieci wodnej w dolinie środkowej Warty w świetle źródeł kartograficznych do pierwszej połowy XIX w.; Teresy Bogacz (Wyższa Szkoła Zarządzania „Edukacja”, Wrocław) o mapach i planach Lubina z XIX i XX w. jako ważnych źródeł do badań nad rozwojem przestrzennym tego miasta; Michała Trzewika (Radom) o układzie przestrzennym Lublina na przełomie XVIII i XIX w., zilustrowanym mapami przechowywanymi w Archiwum Wojennym w Wiedniu; Henryka Gapskiego (KUL) o roz-

woju i podstawowych zagadnieniach kartografii kościelnej z uwypukleniem polskiego, a zwłaszcza lubelskiego dorobku w tej dziedzinie oraz Wojciecha Malewcyzka (Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie koło Poznania), który scharakteryzował bogaty zbiór zgromadzonych w tym muzeum wielkoskalowych map wsi z XIX i początku XX w., pokazując ich przykłady z obszaru wschodniej Wielkopolski i ziemi sieradzkiej. Pobyt w Bibliotece KUL zakończyła żywa dyskusja, która skupiła się wokół referatów Joanny Plit, Henryka Gapskiego i Tomasza Olenderka, a dotyczyła m.in. kwestii dokładności badań z wykorzystaniem dawnych map, zakresu problematyki kościelnej w kartografii historycznej i początków kartografii leśnej.

Jeszcze tego dnia wieczorem, po zwiedzeniu centrum Lublina z zabytkowym Starym Miastem, członkowie Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN spotkali się na krótkim zebraniu organizacyjnym, na którym zajęto się przede wszystkim sprawą przygotowania dwóch następnych ogólnopolskich konferencji: w Szczecinie w 2014 i we Wrocławiu w 2015 r.

Drugi dzień obrad rozpoczęła sesja zatytułowana „Dawne mapy jako źródła w badaniach historycznych”. Złożyły się na nią referaty Dariusza Lorka (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) o kartograficznym obrazie Poznania w okresie zaborów; Adrianny Szczerby (Uniwersytet Łódzki) o ośmiu XIX-wiecznych mapach archeologicznych zachodnich guberni Imperium Rosyjskiego; Piotra Grabowskiego (Olsztyn) o obrazie historycznej Warmii na mapach włoskich i francuskich kartografów z XVI–XVIII w.; Radosława Skryckiego (Uniwersytet Szczeciński) o dwóch nieznanach rękopiśmiennych mapach pruskiego kartografa Goswiena Othmara Schultzego: pogranicza polsko-brandenburskiego z 1771 i tzw. Małych Prus z 1773 r. jako źródeł do dziejów pierwszego rozbioru Polski; Joanny Sroki (Biblioteka Elbląska, odczytanego z powodu nieobecności autorki) o technologii oprawy oraz problemach konserwacji i restauracji znajdujących się w Polsce dość licznych egzemplarzy znanego atlasu Śląska (*Atlas Silesiae*) Jana Wolfganga Wielanda

i Mateusza Schubartha, wydane w Norymberdze w 1752 r. oraz Bogumiła Szadego (KUL) o roli dawnych map w badaniach z zakresu geografii historycznej religii i wyznań, pokazanej na przykładzie ich wykorzystania przy realizacji projektu „Atlas wyznań i religii w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku”.

Wspólnym tematem dwóch kolejnych sesji były „Metody i techniki badania dawnych map”. Sesję VI wypełniły referaty Kamila Nieścioruka (Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie) o weryfikacji wiarygodności treści polskich map topograficznych do użytku cywilnego powstałych po drugiej wojnie światowej, pokazanej na przykładzie południowo-zachodniej części Lublina i przeprowadzonej z wykorzystaniem cyfrowego modelu wysokości; Marii Jankowskiej (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu) o kryteriach oceny dawnych map jako źródeł informacji o dziedzictwie kulturowym wsi na przykładzie Wielkopolski; Jerzego Ostrowskiego (Warszawa) o przypomnianej, z okazji setnej rocznicy opublikowania, nowatorskiej pracy profesora Instytutu Inżynierów Komunikacji w Petersburgu Henryka Merczynga z 1913 r. o znanej tzw. radziwiłłowskiej mapie Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego i o wpływie tej pracy na polskie badania dokładności dawnych map; Jolanty Czuczko (wspólnie z Martą Nalaskowską, UMK) o problemach konserwacji map ściennych pokazanych na przykładzie zabytkowej panoramy Cieszyna z końca XVIII w. oraz Lucyny Szaniawskiej (Biblioteka Narodowa w Warszawie) o zasługach Joachima Lelewela jako badacza dawnych opisów świata i autora rekonstrukcji map.

W ramach sesji VII wysłuchano referatów Grzegorza Szlasta (Uniwersytet Szczeciński, wspólnie z Radosławem Tomaszewskim i Moniką Ogiewą) o kulisach intrygującej pomyłki w obrazie cieśniny Dziwny na wielkiej mapie Księstwa Pomorskiego Eilharda Lubinusa z 1618 r., Doroty Jutrzenki-Supryn (Zakład Konserwacji Papieru i Skóry UMK) o zagadnieniach rekonstrukcji treści i obrazu w procesie konserwacji zabytkowych map i globusów oraz Jakuba Kuny (UMCS) o próbie przerehabilitacji wybranych dawnych map topograficznych

w skali 1:100 000 do formy mapy współczesnej w celu ułatwienia wizualnej oceny zmian krajobrazu Lublina w XX w. Sesję zakończyło wspólne wystąpienie Miłosza Hubera, Olgi Jakovlewej (UMCS) i Anny Szynajewskiej-Przybyś (Biuro Ekspertyz Sądowych, Lublin), którzy pokazali możliwości analizy dawnych map z użyciem technik mikroskopii optycznej oraz badań składu chemicznego użytych materiałów (papieru, tuszu, farb).

Tego samego dnia po południu uczestnicy konferencji udali się autokarem do Zamościa, gdzie najpierw przy makiecie zabytkowej części miasta w Muzeum Zamojskim wysłuchali interesującej prelekcji o historii perły polskiego renesansu, a następnie obejrzeli wystawę dawnych planów i map ze zbiorów muzeum i miejscowego oddziału Archiwum Państwowego, aby po spacerze po starówce i spotkaniu towarzyskim powrócić do Lublina.

Trzeci dzień konferencji wypełniły dwie sesje referatowe pod wspólnym tytułem „Mapy dawne jako źródło informacji i przedmiot badań”. W czasie porannej sesji VIII wystąpili kolejno Dariusz Brykała (IGiPZ PAN) i Tomasz Strzyżewski (UMK), którzy omówili wyniki swoich badań zasięgów, zróżnicowania skal, treści i dokładności geometrycznej wszystkich wspomnianych wyżej map województw Karola Perthéesa, zaś Adam Krawczyk (Kraków) zajął się genezą, zawartością i znaczeniem 18 tomów jego rękopiśmiennego *Geograficzno-statystycznego opisanie parafiiw Królestwa Polskiego*, przechowywanych w Bibliotece Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie. Po nim Kazimierz Kozica (Zamek Królewski w Warszawie) przypomniał losy znanej mapy Europy Gerarda Mercatora z 1552 r. i jej wrocławskiego egzemplarza, zaginionego lub zniszczonego w 1945 r., zaś Adam Linsenbarth (Warszawa) pokazał i szczegółowo omówił słynną mozaikową mapę Ziemi Świętej z połowy VI w. znajdującą się w posadzce kościoła św. Jerzego w Madabie w zachodniej Jordanii.

Następną godzinę poświęcono na prezentację pięciu posterów: Andrzeja Czernego (UMCS) o udostępnieniu tzw. *Mapy Kwaternistrzostwa* z 1843 r. w Repozytorium Cyfrowym Instytu-

tów Naukowych (RCIN), Lucyny Szaniawskiej o rezultatach redakcji map *Geografii* Ptolemeusza przez Nicolausa Germanusa w 1467 i Gerarda Mercatora w 1578 r., Grzegorza Łukaszczyka o ewolucji sygnatury wiatraka na mapach topograficznych od młyna wiatrowego do współczesnej turbiny, Jacka Górskiego (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) o granicach biskupiej Warmii na tle dawnych i obecnych podziałów administracyjnych tego regionu oraz Miłosza Hubera i Olgi Jakovlewej (UMCS) o zabytkowych toponimach na mapach obwodu murzańskiego w północnej Rosji.

Wreszcie na ostatnią sesję IX złożyły się cztery wystąpienia: Bogdana Wolaka (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) o obrazie rzeźby terenu na pruskiej mapie Friedricha Leopolda von Schroettera z lat 1796–1802, Waldemara Spallka (Uniwersytet Wrocławski) o kształtowaniu się koncepcji map ogólnogeograficznych na przykładzie polskich atlasów szkolnych wydanych do 1939 r., prezentacja najnowszego, wydanego w 2012 r. zeszytu *Atlasu historycznego miast polskich* (dot. Świecia) dokonana przez Zenona Koziela i Radosława Golbę (UMK) oraz referat Andrzeja Janeczka (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa) o przechowywanej w wiedeńskim Archiwum Wojennym rękopiśmiennej mapie Cyrkuła Zamojskiego w skali 1:28 800 i jej relacji do zdjęcia józefińskiego Galicji (tzw. mapy Miega) z lat 1779–1783.

Obrady zakończyła dyskusja nad ostatnimi referatami, w której najwięcej miejsca poświęcono mapom województw Karola Perthéesa. Całość obrad podsumował kierownik Zakładu Kartografii i Geomatyki UMCS dr hab. Andrzej Czerny, który stwierdził, że było to doskonałe forum wymiany informacji między przedstawicielami różnych środowisk zajmujących się dawną kartografią i pod tym względem należy uznać konferencję za duży sukces. Rzeczywiście lubelskie spotkanie kilku pokoleń badaczy i użytkowników dawnych map należało do najlepiej przygotowanych konferencji tego cyklu, za co jego organizatorom należą się słowa uznania i gratulacje.

Dla uczestników konferencji gospodarze przygotowali dwie wystawy: barwnych reprodukcji dawnych polskich map leśnych w holu obok sali obrad oraz wybranych map ze zbiorów specjalnych Biblioteki Głównej UMCS pt. „Polska na mapach XIX-wiecznych” (z 23 eksponatami) w pobliskiej siedzibie owej biblioteki. Ponadto wszyscy otrzymali starannie wydaną 72-stronicową broszurę ze streszczeniami wszystkich referatów i wystąpień posterowych. Uzupełnione przez Autorów i zrecenzowane teksty wystąpień konferencyjnych zostaną opublikowane w kolejnym, XVIII tomie serii „Z Dziejów Kartografii”. ■

Jerzy Ostrowski
Zespół Historii Kartografii
Instytut Historii Nauki
Polska Akademia Nauk

Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Geografii Historycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego Warszawa, 7 XI 2013 r.

W dniu 7 listopada 2013 r. w Instytucie Historii PAN w Warszawie odbyło się posiedzenie Komisji Geografii Historycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego. Tematem dyskusji był proces zarastania jezior, jego przyczyny, przebieg oraz możliwości rekonstrukcji tego zjawiska na podstawie danych przyrodniczych i historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem źródeł kartograficznych. Jako przykład podano jezioro Grzmiąca (część jeziora Foluskie Małe) położone 10 km na południowy wschód od Żnina. Spotkanie moderował dr hab. prof. IH PAN Marek Słoń.

Posiedzenie otworzył przewodniczący Komisji dr hab. prof. IH PAN Krzysztof Chłapowski. Przedstawił on kandydaturę Marka Słonia na stanowisko nowego przewodniczącego Komisji. Zaprezentowana kandydatura nie wzbudziła sprzeciwu i została przedłożona do akceptacji